

**ДИСКУСІЯ:
ЧИ МОЖЛИВА УНІВЕРСАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА
ЯК СПІЛЬНА КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ТЕОРІЙ
НАЦІОНАЛЬНОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА?**

**ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА МАЙБУТНЬОГО:
МЕХАНІЧНЕ РОЗШИРЕННЯ
ЧИ КОНКРЕТИЗАЦІЯ ПРЕДМЕТА (ОБ'ЄКТА)
ДОСЛІДЖЕННЯ**

В. БУТКЕВИЧ
*доктор юридичних наук, професор,
суддя Європейського суду з прав людини
у відставці*

Дискусію, започатковану два роки тому журналом «Філософія права і загальна теорія права» статтею професора П. Рабіновича [1, с. 245–248], можна назвати і своєчасною, важливою, і довгоочікуваною дослідниками як національного, так і міжнародного права. Особливо відчувається актуальність вирішення низки питань про співвідношення, взаємодію та гармонізацію міжнародного і національного права — без перебільшення, можна сказати, основних збудників цього обговорення.

Аналіз думок і пропозицій, висловлених у ході дискусії (в якій вже взяли участь «різнопредметні» фіхівці), показує, що вона набирає конструктивного, поміркованого характеру і, незважаючи на окремі песимістичні заяви, обіцяє досягнути плідних результатів.

При цьому слід мати на увазі, також, про щό йдеться: про теорію права (подекуди простий відхід того чи іншого автора від казуальності подається ним як теорія права) чи лише про загальні міркування з приводу певних правових ситуацій; про перевірені практикою правові дефініції чи про задекларовані — нерідко через авторські амбіції — політичні, морально-етичні гасла). Складність ситуації, в якій було започатковано означену дискусію, обтяжується ще й тим, що остання проходить в умовах глобальної кризи: як у міжнародному праві, так й у національно-правових системах, як у теорії права, так і в окремих галузевих науках. Утім налаштовує на оптимізм те, що більшість подібних дискусій, як

© В. Буткевич, 2014

свідчить уся історія правової практики, відбувалися саме в умовах кризових ситуацій — унаслідок останніх і задля їх подолання.

Неважко помітити, що практично всі правові кризи долалися об'єднаними зусиллями юристів-теоретиків, публіцистів, філософів і юристів-практиків. Так було в античну епоху, коли вагоме слово сказали грецькі філософи (наскільки серйозно тоді ставилися до власних пропозицій, може свідчити приклад Арістотеля, який перш ніж робити політико-правові висновки, проаналізував політичні інституції і правовий порядок понад ста п'ятдесяти грецьких міст-полісів); на юстиніанівську кодифікацію римського права були запрошені кращі професори Константинопольської й Бейрутської шкіл права і найбільш досвідчені адвокати з вищого суду; кризу права періоду Середньовіччя було подолано, перш за все працями глосаторів, постглосаторів і каноністів, які й сьогодні становлять золотий фонд світової юриспруденції. Тому, як буржуазні революції втілювали в життя ідеї та пропозиції сучасних їм юристів, філософів і політологів, присвячена численна кількість дисертацій, монографій, інших наукових досліджень.

Очевидно, і сучасну кризу права нам без об'єднання зусиль навряд чи подолати. А проходить вона — за масштабами та інтенсивністю — настільки потужно, що важко знайти подібні приклади в історії права. Крім того, всі попередні кризи права здебільшого долалися без врахування міжнародного права. Лише буржуазні революції звернули на нього увагу, але обмежилися тільки проголошенням декларацій (як, наприклад, Декларація міжнародного права, подана французькому Конвенту абатом Грегуаром 23 квітня 1795 р.), які, по-перше, нікого ні до чого не зобов'язували, а по-друге, почали втілюватися в життя лише через півтора-два століття незалежно від першоджерела проголошення, а деякі їх положення втратили свою актуальність майже відразу ж після проголошення.

Сьогодні міжнародне право «проросло», «проникло» в національні правові системи своїми нормами, принципами, стандартами настільки, що мислити проведення правових реформ ізольовано від нього, чи окремо — спочатку в одній правовій системі, а потім в іншій — практично неможливо. Ось і в Україні приблизно сорок відсотків національних нормативно-правових положень вже неможливо якісно реалізувати, ігноруючи міжнародно-правові зобов'язання цієї держави, які охопили практично всі галузі українського права.

І тут на порядок денний виринає не тільки проблема невідповідностей між цими правовими системами, їх неузгодженість і досить часто суперечливість їхніх положень, а й розмаїте розуміння нашими юристами як права в цілому, так і міжнародного права зокрема.

Сьогодні, коли один думає, що філософія права — то є фундаментальний напрям науки, а другий — що такої науки взагалі ніколи не було і не може бути; коли для одних загальна теорія права — це наука високого рівня узагальнення правової дійсності, а для інших — просто сума галузевих правових теорій; коли один бачить міжнародне право лише як міждержавне, другий — як право світової спільноти (причому не тільки держав), а третій запитує: що це таке? чи існує таке право взагалі? — то вести дискусію про можливість формування загальної теорії права (і національного (внутрішньодержавного), і міжнародного) досить складно, якщо взагалі не проблематично.

Щоправда, враховуючи те, що згадана дискусія об'єднала науковців, зацікавлених у вирішенні проблеми, а не у пропаганді своїх поглядів, видається, що

результат має бути оптимістичним. Хоч і на цьому етапі дискусії вже не обійшлося без достатньо своєрідного розуміння як теорії права взагалі, так і теорії міжнародного права зокрема. Скажімо, чи потрібно нам — з огляду на самостійність системи міжнародного права — формувати незалежну від загальної теорії права загальну теорію міжнародного права? Переконали, що — ні. То є шлях у нікуди. Положення загальної теорії права, чи то універсальної теорії права, чи то загальноправової теорії, чи то гранично загальної теорії права, чи то метатеорії права (байдуже, як ми її назвемо), а також дефініції відповідного їм предмета дослідження мають бути загальними також і для теорії міжнародного права.

Один із авторів дискусії виділяє трьох дослідників міжнародного права (С. Черніченка, В. Василенка й автора цієї статті), які нібито хотіли розбудувати «загальну теорію міжнародного права», але — на його думку — єдине, чого спромоглися досягнути, — це створити «низку загальних теорій міжнародного права». Однак про «низку» не може бути й мови, оскільки ні в дорадянський, ні в радянський, ні в пострадянський період в Україні (та й у колишніх союзних республіках також) не було опубліковано жодної роботи з претензією на загальну теорію міжнародного права.

Тут, очевидно, автор сплутав загальне міжнародне право як систему права (це питання досить плідно досліджувалось і досліджується вітчизняними і радянськими вченими [2; 3; 4]), як універсальне міжнародне право, — на противагу регіональним міжнародно-правовим підсистемам — але зі спробами створити «власну» загальну теорію міжнародного права, які ніким із вчених не робилися. Коли ж фахівці-міжнародники писали про «основи міжнародного права», «основні питання сучасної теорії міжнародного права», «актуальні проблеми теорії міжнародного права» і т. ін., то ці наукові розвідки стосувалися лише окремих теоретичних аспектів міжнародного права і жодним чином не ставили за мету створювати «загальну теорію міжнародного права».

Зокрема, професор С. Черніченко в його двотомній праці з теорії міжнародного права спеціально попереджає: «Особливу увагу належить звернути на зв'язок теорії міжнародного права із загальною теорією держави і права, котра на практиці, на жаль, нерідко випадає з поля зору юристів-міжнародників» [5, с. 9]. Він жодним чином не дає підстав вважати, що робив спробу створити «загальну теорію міжнародного права».

Можна критикувати підхід до теорії права професора В. Василенка (у своїй книзі «Основи теорії міжнародного права» він зауважує: «Монографія присвячена комплексному аналізу сутнісних характеристик сучасного міжнародного права у світлі соціалістичної загальної теорії права» [6, с. 2]), але помилково вважати, що він робив спробу створити особливу «загальну теорію міжнародного права».

Єдина монографія за всю історію радянської юридичної науки, щодо якої можна припустити (та й то з певними «натяжками»), що її автор таку спробу робив (принаймні він фактично виключав можливість застосування досягнень теорії права з предмета його дослідження, оскільки виділені ним проблеми теорії міжнародного права («мирне співіснування та міжнародне право, сутність сучасного загального міжнародного права, новий тип відносин і міжнародне право, проблеми утворення норм міжнародного права, співвідношення міжнародного права зовнішньої політики та дипломатії, відповідальність держав

тощо» ув'язувались не з теоретичними напрацюваннями в дослідженні природи і сутності права, а «з політичною боротьбою, що відбувається у наші дні у сфері міжнародного права та міжнародних відносин» [7, с. 21; 6]), показали безперспективність такого розвитку праворозуміння.

Хоча слід визнати, що останній підхід викликав інтерес у зарубіжних дослідників міжнародного права: ця праця професора Г. Тункіна була перекладена декількома іноземними мовами (англійською, німецькою, угорською, польською, французькою та ін.), але її автор знайшов підтримку лише у ідеологічно «споріднених» юристів-міжнародників та й ті після розпаду соціалістичної системи відійшли від його концепції. Західні ж автори її не сприйняли від самого початку, зазначивши, що «нова» теорія міжнародного права професора Г. Тункіна нічого нового не дає. Вона або запозичує раніше висловлені західними теоретиками права положення, при цьому в перекрученому вигляді (зокрема, теорію «узгодженої волі» в міжнародному праві з теорією «спільної волі» у Г. Тріппеля; концепцію «загальних принципів права» скопійовано з висновків італійських вчених (Д. Анцелотті, Г. Мореллі), частково запозичено аргументи у швейцарця П. Гугенхейма і француза Ш. Руссо, а особливо — у австрійця А. Фердросса та ін.) [9; 10; 11], або ж переводить правові положення в «сферу сприйняття з суто політичних інтерпретацій» [11, с. 1226] і подається як суто ідеологічна засада.

Як наслідок, ця «нова» теорія міжнародного права не витримала випробування часом: принципи соціалістичного інтернаціоналізму і мирного співіснування, як відомо, відійшли в історію (разом з їх системою міжнародних відносин) і так і не показали себе як принципи права; зникли й «марксистсько-ленінські» нашарування з тлумачення процесу створення норм сучасного міжнародного права, інтерпретації його сутності й юридичної природи; питання відповідальності держав у міжнародному праві частково були вирішені Комісією міжнародного права ООН, яка, акумулювавши всі досягнення в цій галузі в національних системах права і в міжнародному праві, вирішила, що норми про відповідальність держав, які регулюють відносини між рівно суверенними суб'єктами, не є ні цивільними, ні кримінальними, це міжнародні норми, які мають характер *sui generis* [12, с. 21].

Останній висновок є чи не єдиним, який формально збігається з положеннями теорії міжнародного права професора Г. Тункіна. Щоправда, і тут є такі, що не збігаються, нюанси. Скажімо, він вважав, що «усі види відповідальності держави як політичного утворення певною мірою мають політичний характер», і тільки допускав, що «навіть чи можна заперечувати виокремлення матеріальної відповідальності в самостійний вид відповідальності» [8, с. 481], у той час, як матеріальна відповідальність (і відповідне відшкодування матеріальної шкоди) для кодифікованої Комісією міжнародного права ООН «Відповідальності держав за міжнародно-правові діяння» є принципово важливою [12, с. 31–39].

Щоправда, нині й цей висновок професора Г. Тункіна втратив свою актуальність для російської науки міжнародного права. Адже він писав: «Виступ держави, що скоїла правопорушення, проти застосованих щодо неї санкцій слід вважати новим правопорушенням. Це особливо виразно спостерігається на прикладі застосування санкцій Організацією Об'єднаних Націй» [8, с. 482]. Саме так, до речі, сьогодні поводить себе Росія у відповідь на оголошені щодо неї санкції, а прийняття інших санкцій блокує в Раді Безпеки, неправомірно

застосовуючи своє право вето. Втім сучасні російські юристи-міжнародники нині відмовились від концепції професора Г. Тункіна і почали вважати, що Росія діє цілком правомірно. Більше того, його концепцію деякі з них пропонують «відправити в архів», оскільки вона, на їхню думку, не відповідає сучасному міжнародному праву: «Слід сказати, що кардинальна зміна політичної парадигми у світі неминуче тягне за собою зміну і доктринальної парадигми міжнародного права. Для формування сучасної доктрини недостатньо процитувати С. Крилова, Г. Тункіна, Є. Усенко, Ф. Кожевнікова, інших класиків, як померлих, так і живих... Складається нова парадигма міжнародного права, і доктрина не може не слідувати за нею» [13, с. 110].

На цьому прикладі можна побачити, на що перетворюється «нова» теорія міжнародного права, якщо вона розвивається у відриві від загальної теорії права й орієнтується на «політичну боротьбу у сучасних міжнародних відносинах». Політико-ідеологічні постулати в державі можуть змінюватися з приходом кожного нового правителя (президента). Але якщо орієнтуватися на це, то доведеться в кожному з таких випадків формувати свою «теорію міжнародного права».

Та й сам професор Г. Тункін згодом був змушений спростувати чи не всі основні засади своєї теорії міжнародного права, про що свідчить порівняльний аналіз деяких його різночасних поглядів [пор. 8, с. 3–4 і 14, с. 8; 7, с. 9 і 14, с. 9; 8, с. 57–59 і 14, с. 11; 8, с. 36 і 14, с. 13].

Сьогодні В. Путін повторює (щоправда, на пострадянському просторі) деякі хворобливі задуми Й. Сталіна. Але немає жодних підстав вважати, що подібні дії відповідають міжнародному праву або що сентенції стосовно них розвивають чи хоч якоюсь мірою відображають теорію міжнародного права. За великим рахунком, вони не дотягують і до політологічних теорій.

Подібні порівняння «теоретичних» положень «до» і «після» певного політичного курсу держави можна продовжувати. Але за неупередженого підходу можна зробити висновок, що в них немає ні теорії права, ні теорії міжнародного права. Це, швидше, окремі положення з лекції про міжнародне становище з певним ідеологічним задумом. Можна подумати, що за приклад взяті не найкращі праці з теорії міжнародного права чи не особливо обдарованого теоретика цього права. Але це не так.

Професор Г. Тункін був лідером радянських теоретиків міжнародного права, найбільш знаним і рясно цитованим також зарубіжними дослідниками. Можна повністю погодитися з думкою не менш талановитого вітчизняного вченого — професора І. Лукашука, який у виступі на XXXVII Щорічному зібранні Російської асоціації відзначив, що «Григорій Іванович Тункін майже чотири десятиліття посідав місце лідера нашої науки... Григорій Іванович був великим і не в чині і не в званні, а в людському та інтелектуальному вимірі... Заслуга Григорія Івановича полягає в тому, що він багато-чого зробив для створення теорії міжнародного права з урахуванням реалій світу, в якому він жив» [15, с. 9, 10]. Однак фундаментальна проблема полягає у тому, що коли теорія міжнародного права створюється у відриві, «за межами» загальної теорії права, коли вона орієнтується тільки на «реальності світу», а не права (в першу чергу), тоді вона буде змінюватися з частотою змін цих «реальностей».

Отже, висновок такий: теорія міжнародного права має право на своє існування та розвиток (як, скажімо, теорія конституційного права, теорія міжнародного приватного права, теорія права ЄС, теорія цивільного права і т. ін.), однак

для неї — як і для всіх інших юридичних наук — основоположною є загальна теорія права.

Разом з тим й остання має змінити своє ставлення до галузевих теорій, оскільки й донині їхні висновки, які досить часто виконують для неї роль, так би мовити, іграшок на новорічній ялинці. Сьогодні загальну теорію права нерідко також «подають» «з урахуванням реальностей світу». Так, важко визнати розвитком загальної теорії права, коли до підручників із цього предмета механічно пристьобується параграф «міжнародне право», в якому до того ж не зовсім коректно визначається як саме міжнародне право, так і суть його теоретичних досліджень [див., наприклад, 16, с. 106–107]; або ж коли висловлюються й цілком обґрунтовані тези (як, скажімо: «Рішення міжнародних організацій однозначно не входять до складу національного законодавства України» [17, с. 278; 18, с. 272], бо ж такі рішення МОП, як конвенції — після їх ратифікації державою (вона не може навіть висловити свої застереження до них) стають в Україні частиною її законодавства, а Комітет експертів із застосування конвенцій і рекомендацій МОП ще й буде контролювати їх виконання).

Досить часто автори вітчизняних підручників із загальної теорії права віддають данину міжнародному праву лише тоді, коли висвітлюють тему «Права, свободи і обов'язки людини». Так само нерідко чинять і фахівці з конституційного права. Але, якщо змішати їхні наукові напрацювання (не вказуючи авторства), то навіть авторитетні вчені не зможуть встановити, чому один автор вважає, що його бачення прав і свобод людини репрезентує загальну теорію права, а інший — користуючись тими самими положеннями і прикладами — уявляє, що висвітлює основні засади конституційного права, а третій вважає, що все, написане ним, є суто міжнародно-правовим дослідженням. Питання не так ставило б «у тупик», якби не множилися ті самі дисертаційні дослідження, які з однаковим успіхом захищаються в різних спецрадах із різних галузей юридичної науки. Мова йде не про те, що пріоритет на дослідження прав і свобод людини повинна мати якась одна юридична наука, а про те, чому ці дослідження в різних науках є клонами. Не останнє слово тут має бути сказане й загальними теоретиками права, які «без сумніву», скористаються при цьому досягненнями як науки міжнародного права, так і науки конституційного права й інших галузевих юридичних наук.

Але біда нашої юридичної науки не тільки в тому, що ми досить часто не бачаємо різницю у предметах правового дослідження. Нерідко один і той самий об'єкт правового дослідження, який міг би з успіхом вивчатися різними галузями юридичної науки і кожна з них привносила б у пізнання його змістовно щось своє, штучно розривається, і між ними вибудовується своєрідний «китайський мур». Скажімо, проблема загальних принципів права нерідко навіть представниками однієї школи тлумачиться по-різному. Так, сучасний представник харківської школи права професор С. Погребняк до загальних принципів права відносить принцип добросовісності (який передбачає, зокрема, й неприпустимість зловживання правом), принцип справедливості та ін. [19]. А один із засновників цієї школи — академік В. Корецький вважав, що, коли буржуазні вчені називають «позбавлені чіткої визначеності принципи, як-от принципи добросовісності, правосуддя, справедливості, заборони зловживання правом та ін.», то «все це робиться з погано приховуваною метою — відволікти увагу від основних демократичних принципів міжнародного права, підмінити ними демократичні принципи, і більше того — відштовхнутися від цих принци-

пів і навіть спрямувати “загальні принципи права”» [20, с. 166]. Такої ж думки дотримується сьогодні член-кореспондент НАПрН України В. Денисов, який визнає справедливість «критики поглядів західних учених, які намагалися підмінити визнані прогресивні принципи міжнародного права “загальними принципами права”» [21, с. 21].

Відірвавши основні принципи права як об’єкт дослідження загальної теорії права і підмінивши їх принципами міжнародного права, вчені почали під принципами розуміти будь-яке важливе політичне гасло. Не дивно, що й донині ми не можемо навіть назвати, скільки та яких існує сьогодні загальновизнаних принципів міжнародного права. Не знав цього і законодавець, коли у ст. 18 Конституції України відіслав до загальновизнаних принципів міжнародного права. У нас скільки дослідників, стільки й таких принципів (їх кількість коливається від п’яти до мало не півсотні). Натомість майже жоден дослідник не розкриває природу й сутність цих принципів. При цьому зазвичай спостерігається зловживання визначеннями-гіперболами, метафорами, їх надуманими неправовими характеристиками (на кшталт: «основний», «основоположний», «фундаментальний», «базовий», «засадничий» і т. ін.). Але ж такі характеристики не розкривають ні юридичної природи названого принципу, ні властивого йому предмета (об’єкта) правового регулювання (бо ж не можна вважати відповіддю на це питання такі загальні фрази, як-от: об’єкт-міжнародні відносини або ж міждержавні відносини, що не заважає вказувати як реально існуючі, так і надумані принципи міжнародного права), ні умов функціонування кожного принципу міжнародного права (скажімо, за яких юридичних фактів починає діяти чи припиняє дію той чи інший його принцип). Досить часто плутаються загальні принципи права; загальні принципи, визнані в національних правових системах; загальні принципи в міжнародно-правових відносинах; загальні принципи права, властиві всім правовим відносинам (і національним, і міжнародним), принципи правової логіки і т. д.

Є ціла низка й інших правових проблем, на які має дати чітку відповідь загальна теорія права. Ось лише деякі з тих, що пов’язані з міжнародним правом: що таке міжнародно-правові стандарти і як їх слід розуміти й застосовувати у національній сфері; яке має бути ставлення до національно-правових положень, стосовно яких виробляється автономне значення в галузях міжнародного права, і навпаки; якими критеріями та ознаками має володіти суб’єкт права в національному і міжнародному праві (поки що в цьому питанні панує доктринальна неоднозначність). Йдеться, отже, про те, що сьогодні мають бути істотно трансформовані як змістовна наповненість, так і структура загальної теорії права — причому і як науки, і як навчальної дисципліни. Нині вона (принаймні у вітчизняному вимірі) продовжує сповідувати переважно естатичні засади і легістсько-позитивістські підходи.

Тут слід зважено й всебічно підходити до висловлюваних пропозицій стосовно того, що має бути основоположним для загальної теорії права: чи «основи загальної теорії прав людини як неодмінний підрозділ... навіть концептуальне ядро вітчизняної загальної теорії права та держави» (як це пропонує академік НАПрН України П. Рабінович), що — як видається — несе відтінок дещо механічного розширення об’єкта (предмета) цієї науки, чи те (його ж таки пропозиція), що саме людина має стати центральним об’єктом загальнотеоретичного праводержавознавства, а його правові властивості та їх державно-правове забез-

печення «поступово перетворяться на найважливішу складову предмета цієї науки» [22, с. 21, 22].

Аргументи, висловлені в ході згаданої дискусії О. Тарасовим у його дослідженні «Правова персонологія: досвід побудови загальної концептуальної основи національного та міжнародного права», а особливо в монографії «Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії» (Х. : Право, 2014. — 512 с.) показують переваги другого підходу [див.: 23, с. 276–282].

Але, на жаль, вчених, які сповідують таке бачення загальної теорії права і теорії міжнародного права, у сучасній вітчизняній юридичній науці не так вже й багато. Переважна більшість, як і раніше, тримаються берега етатичного, позитивістського мислення і, мабуть, із жахом допускають, що їх може відірвати від цієї пристані у море «загальноправової персонології».

Дискусія також показала, що сьогодні ми більше схильні до поділу предметів дослідження галузевих юридичних наук, ніж до визначення концептуального ядра кожної із існуючих. Так, при всій повазі до позиції професора В. Муравйова (на якого посилаються деякі учасники дискусії), право ЄС не може існувати й функціонувати «як незалежне від міжнародного та внутрішнього права держав-членів» [24, с. 284], так само як не може міжнародне право нині ефективно функціонувати без внутрішньодержавного (національного), і навпаки. Якби так було, то не робилося б стільки заходів (спроб) до прийняття основоположних документів щодо права ЄС. Формування нових міжнародних правопорядків цілком можливе на перспективу; але це не означає, що вони будуть незалежними від міжнародного права (від суб'єктів цього правопорядку) чи від внутрішньодержавного права.

Не можна не погодитись із професором В. Оксамитним у тому, що «форми міждержавних союзів мали місце у практиці міжнародного спілкування й у минулому, стаючи предметом теоретичних узагальнень» [25, с. 288]. Кожний із таких випадків становить свою особливу складність для теоретичного узагальнення, але він не міг випадати з предмета дослідження загальної теорії, а тим більше вести до створення «власної загальної теорії права». Ще Г. Єллінек зазначав: «З'єднані держави є також за загальним правилом більш складними типами, ніж прості держави. При детальній систематичній класифікації необхідно було б у зв'язку з цим створити ще значно більше підрозділів, ніж при класифікації простих держав, і при цьому жодне індивідуальне утворення не підходило б у всіх напрямках під загальний шаблон... Важлива передусім відмінність між організованими та неорганізованими з'єднаннями залежно від того, чи знаходить об'єднання держав свій вираз в особливих державно-правових або міжнародно-правових органах, чи таких органів взагалі не існує. Далі, відмінність між з'єднаннями міжнародно-правовими, заснованими на договорі або угоді, та державно-правовими, заснованими на відносинах панування. Перші засновані або на принциповій рівності об'єднаних держав, котрі це з'єднання не підкорюють ніякій вищій владі, або ж встановлюють такі договірні обмеження на користь іншої держави, що відповідна держава стає якщо не юридично, то політично залежною» [26, с. 549].

Тут цей відомий теоретик права (і держави) не тільки показав складність проблеми, а й дав ключ для її вирішення. І все це запропоновано в рамках загальної теорії права і держави. Єдине доповнення, яке вніс час у його схему, — це те, що об'єднання можуть встановити такого роду договірні обмеження дер-

жав-членів на користь усіх членів (але не однієї держави), застосувавши ще один критерій, який отримав назву «наднаціональний». Підхід Г. Єллінека як не заперечує необхідності теоретичного дослідження особливостей «міжнародно-правового» і «державно-правового» характеру, так і не спонукає до непотрібної фрагментації таких досліджень.

Саме такий підхід до проблеми вбачається в пропозиції професора П. Рабіновича: виділяти — залежно від предмета дослідження — універсальну теорію права, загальну теорію національного і загальну теорію міжнародного права [1, с. 247]. Тут хіба що можна подискутувати стосовно термінів. Ймовірно, є можливим користуватися такими термінами, які він пропонує у своїй статті; а можна і так, як він їх визначає в назві статті, а саме: універсальна (ми більше звикли до «загальна») теорія права, теорія національного права і теорія міжнародного права. І питання має стояти не про «можливість», а про необхідність такої спільної концептуальної основи. Тут важко не погодитись із твердженням професора М. Дамірлі: «Теорія в широкому розумінні — це система узагальнених наукових положень, тверджень, ідей, принципів, абстрактних понять, спрямованих на пояснення і розуміння явищ певної сфери дійсності, що утворюють певну науку, сферу наукового знання або її розділи. Утім у системі будь-якої науки теоретичне знання є багат шаровим утворенням, в якому виділяють різні рівні, відсіки цього знання. У правовій науці теорія у широкому розумінні — це насамперед загальна теорія права як наука, як система загальнотеоретичних правових наукових знань. Очевидно, професор П. Рабінович, говорячи про універсальну (загальну) теорію права, має на увазі саме цю сферу науково-правового знання, а не теорії права у вузькому сенсі, хоча і вони за характером є загальними і входять до складу загальної теорії права як науки» [27, с. 268].

У такому контексті ніщо не заважає в рамках теорії національного права досліджувати всі плюралістичні варіанти його функціонування: внутрішньодержавне (унітарне, федеративне, конфедеративне), двосистемність (наприклад, квебекський варіант), конгломеративний, композиційний (наприклад, право ЄС), подвійні правові порядки з окремих правових інститутів (наприклад, на Маврикії щодо шлюбу, в Ізраїлі щодо шлюбу і розлучення, в Шрі-Ланці — щодо власності та зобов'язань і т. д.), змішані та гібридні правові системи і, звичайно, уніфіковані правові системи, які репрезентує, зокрема, українське право.

У рамках теорії міжнародного права можна виділити свій плюралізм, витокami якого є обмеження дії норм міжнародного права для певної групи (кількості) держав з огляду на їх належність до певного регіону, певних спільних історичних традицій і т. ін. Тут мова може йти, скажімо, про мусульманське міжнародне право, європейське міжнародне право, знову-таки право ЄС (ніщо не заважає вченим досліджувати його національно-правові та міжнародно-правові аспекти), так зване право нерегіональних груп (у рамках Організації країн — експортерів нафти, Організації економічного співробітництва та розвитку, СОТ та ін.) і т. д. У рамках сучасного міжнародного права прикладів плюралізму можна знайти не менше (якщо не більше), ніж у національно-правових системах. Усі вони формують правові, регіональні та інші особливості сучасного міжнародного права, але не слід забувати, що вони, хоч і формують своєрідну частину, але все ж таки частину, а не ще одне окреме право.

Коли учасники дискусії вважають, що сьогодні ми повинні говорити не про два різновиди права (право національне і право міжнародне), а про три («сучас-

на правова теорія і практика окремо виділяє і доповнює в цьому переліку ще один елемент та різновид існування сутності права — право Європейського Союзу» [21, с. 284]), то можна не сумніватися, що завтра з'являться прихильники таких «нових» видів права, як: міжнародне приватне право, транснаціональне право (до речі, такі пропозиції вже висловлювалися у цій дискусії), сучасні системи релігійного (міжнародного й національного) права і т. д.

Сьогодні мало хто, мабуть, стане ставити під сумнів наявність особливих властивостей права ЄС. Та й автори, на підтвердження їх пропозиції, посилаються на рішення Суду ЄС у справі «Ван Генд енд Лоос», яким, на їх думку, у Співтоваристві створено «новий правопорядок міжнародного права». Але вони не звернули уваги на те, що Суд ЄС говорить про правопорядок міжнародного права, а такі правопорядки в сучасному міжнародному праві не завершуються на ЄС. Для позиції авторів, можливо, краще було б послатися на рішення цього ж Суду в справі «Коста проти ЕНЕР», в якій він більш категорично заявив, що Договір ЄС «створив його власний правопорядок». Але це нічого не змінює, бо ж ідеться хоч і про правопорядок «власний», але існуючий не поза межами сучасних систем міжнародного і національного права, а в рамках останніх.

Справді, право ЄС має свої особливості (більша частина його вироблена заходами, схваленими органами ЄС; це право прямо застосовується в рамках національних правопорядків держав-членів; воно має примат перед нормами національного права, які суперечать йому; правила інтерпретації (тлумачення) права ЄС напрацьовані органами ЄС, у першу чергу його Судом, та ін.), що дає підстави говорити про його певну автономність. Але вона ніколи не була і не може бути абсолютною. Про автономність цього права можна говорити лише в деяких аспектах його функціонування: особливі джерела права, особлива взаємодія з національним правом держав-членів, певна особливість інституційних механізмів і рамок їх функціонування як змісту правових норм та ін. Але коли мова піде про всі сфери функціонування сучасного міжнародного права, то на свої особливості можуть вказати й інші об'єднання держав, зокрема: в рамках Ради Європи — особливий автономний правопорядок прав людини, який розвивається на спільній спадщині традицій та більш тісно, ніж в інших регіонах, взаємодіє з національним правом держав-членів (однак все ж не так, як у рамках ЄС); тлумачаться і основні правові стандарти, які формулюються Європейським судом з прав людини (хоча останній залишається субсидіарним органом щодо національних судових систем) та ін.; окремі регіональні об'єднання більш ефективно, ніж в універсальному міжнародному праві, забезпечують на правовому рівні питання міжнародного приватного права, патентного права, кримінального права, міжнародних аспектів адміністративного права та ін.

Жодна із таких регіональних, локальних чи функціональних підсистем не може в своїй правотворчості і правозастосуванні обійти (не кажучи вже про порушення) основоположні принципи міжнародного права, норми *jus cogens* і зобов'язання *erga omnes partes*, Статут ООН і т. ін., тобто їх особливий розвиток не може підривати основні засади сучасного міжнародного права¹. За великим

¹ Детальніше див.: *Official Records of the General Assembly, Fifty-Fifth Session, Supplement № 10 (A/5510), chap. IX. A. 1, para 729; Gerhard Hafner. Risk Ensuing from Fragmentation of International Law. — ibid. Annex, p. 321; Fragmentation of International Law: difficulties arising from the diversification and expansion of international law. — ibid, fifty-seventh session, Supplement № 10 (A / 57/ 10), chap. IX. A. paras 492-494, 511; Bruno Simma Function and scope of the lex*

рахунком, вони є складовими того глобального правового порядку, який має бути предметом дослідження загальної теорії права. Можна погодитися з думкою професора Г. Мальцева щодо сфери правового порядку, якщо її не дробити, а брати в цілому як предмет дослідження загальної теорії права: «Сфера правового порядку знаходиться над більшістю інтересів, носіями яких є особистості, сім'ї, племена, общини, нації, народи тощо» [28, с. 26]. (Більш образно те саме зазначав А. Троллер: «Правовий порядок, якщо розглядати його в цілому, нагадує велику глобальну п'єсу, в якій нації, провінції, округи, села і, особливо, індивіди розігрують сцени, написані національними і міжнародними законодавцями» [29, с. 15].) За таким баченням права і правопорядку вже виділення міжнародного і національного права робиться для зручності осягнення права, їх природи і сутності, а не тому, що вони вже так сильно розрізняються між собою (хоч тут при бажанні «настібати» особливостей можна дуже багато, над чим вельми плідно попрацювала колись радянська наука міжнародного права).

Отже, не заперечуючи важливості розвитку окремо теорії національного права, теорії міжнародного права (як, до речі, і теорії права ЄС, — а чому б ні?), теорій окремих галузей і інститутів права, слід мати на увазі, що всі такі окремо системні, галузеві, прикладні теорії права мають базуватися на основоположних постулатах загальної теорії права, яка, у свою чергу, не може розвиватися без врахування досягнень таких теорій, що досліджують загальносистемну чи галузеву природу, сутність і особливість права.

І ще одне. Загальна теорія права не може замикатися на суто правових досягненнях — так можна дійти лише до пропаганди неопозитивізму в праві. Досягнення філософії права, енциклопедії права, історії правових вчень, які значною мірою ми «загубили» на радянських правових просторах, а сьогодні пробуємо відродити (хоч і не зовсім вдало), не можуть ігноруватися фахівцями загальної теорії права.

Як показує аналіз, кращі дослідження з міжнародного права були зроблені науковими авторитетами, в тому числі й у галузі загальної теорії права і філософії права, або тими юристами-міжнародниками, які добре володіли теорією права, бездоганно знали галузеві наукові напрями [див., наприклад, 30–32; 33–34; 35–37; 38–40]. Більше того, до періоду Другої світової війни найбільш знані фахівці в галузі загальної теорії права були, зазвичай, «законодавцями» й у галузі теорії міжнародного права. Сьогодні мало хто не погодиться з тим, що роботи відомого теоретика й історика права професора П. Виноградова продовжують залишатися в багатьох випадках відправними у з'ясуванні складних проблем загальної теорії права і порівняльного правознавства, а в науці міжнародного права він залишається неперевершеним авторитетом у теорії та історії міжнародного права [див., наприклад, 41–42]. Видатного основоположника теорії міжнародного права професора Г. Гурвіча небезпідставно вважають одним із основоположників соціології права, талановитим дослідником філософії права і загальної теорії права [див., наприклад, 43–45].

speciales rule and the question of «self-contained regimes». — *ibid.*, para 512; *Martti Koskenniemi*. Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the Diversification and Expansion of the International Law. — General Assembly Distr. Limited. A/CN. 4/L. 682, 13 April 2006. International Law Commission. Fifty-eighth session, Geneva, 1 May – 9 June and 3 July – 11 August 2006. Report of the Study Group of International Law Commission. Finalized by Martti Koskenniemi, та ін.

Узагалі в дорадянський період вважалося поганим прикладом читати студентам міжнародне право, не пов'язуючи його зміст із положеннями загальної теорії права, галузевих юридичних дисциплін, а тим більше — не знати їх. Досить часто викладачі читали то міжнародне право, то енциклопедію права, то загальну теорію права, то філософію права, то курс із конкретної галузі права. Вже згаданий професор В. Незабитовський викладав, крім міжнародного права, фінансове право; професор О. Ейхельман — міжнародне право й конституційне право; професор М. Іванішев — міжнародне право, закони державного благоустрою і поліцейське право; професор М. Ренненкампф — міжнародне право й енциклопедію права; професор В. Даневський після викладання міжнародного права почав читати студентам кримінальне право, а професор П. Казанський успішно поєднував дослідження й викладання міжнародного публічного права з міжнародним приватним правом, адміністративним і конституційним правом.

У той період існувало загальне переконання, що міжнародне право не можна досліджувати принаймні без використання положень загальної теорії права. Такий підхід спробували підтримати й окремі вчені перших років радянської влади. Найбільшого успіху в цьому досяг вітчизняний вчений М. Лозинський, який, будучи визнаним фахівцем у галузі теорії права, конституційного права, досить вдало використав ці свої знання і в дослідженні проблем міжнародного права [див.: 46–48]. До незаперечних заслуг цього фахівця можна віднести те, що він першим у радянській науці міжнародного права запропонував систему цієї науки (як і систему навчального курсу «міжнародне право») [див.: 49], якими користуються, з незначними змінами, і сьогодні.

До нього робилися три спроби формування таких систем. Перша — професором Є. Коровіним [50]: він досить оперативно відреагував на події Жовтневої революції 1917 р. і запропонував систему міжнародного права, розроблену цілком на ідеологічних і політичних засадах: навіть, здавалось, суто правові теми (держава як суб'єкт права — с. 28–60, органи міжнародних зносин — с. 61–71, міжнародні договори — с. 72–107, основні проблеми права війни — с. 108–134) були викладені ним як, так би мовити, ідеологічні агітки; але вже в цьому підручнику виявилася схильність максимально змінити спрямування міжнародного права від загальної теорії права в напрямі політології (яку, до речі, в той час радянська доктрина не визнавала). Праця цього вченого активно обговорювалась в Україні (Харків), Росії та за кордоном (Німеччина, Франція, Великобританія та ін.). У Радянському Союзі її визнали як шкідливу, реакційну та заборонили на неї посилалися — причому не тому, що він відійшов від теорії права, а через начеби невірні розставлені ідеологічні акценти; а за кордоном — як поверхове, неюридичне дослідження, не варте уваги в серйозних працях. У другій своїй спробі (курс Є. Коровіна було опубліковано в розпалі дискусій стосовно першого видання його книги) автор намагався врахувати критичні зауваження щодо його бачення природи міжнародного права; але мета, яку він собі поставив («унікати теоретично наукових дискусій... розробляти в курсі марксистсько-ленінський підхід до історико-правового матеріалу» [51, с. 31]), зумовила його відхід від власне права (основних його засад, принципів і норм) у бік політики та характеристики міжнародного становища (з окремих тем курсу). А тому, хоч назви глав у цьому виданні виглядали як традиційно міжнародно-правові, проте ці глави були по суті короткими довідками з діяльності держав у певній сфері до існування СРСР і після його утворення. Після того, як

один із основоположників радянської теорії права професор Є. Пашуканіс у своїй монографії [див.: 55] спробував показати, що Є. Коровін плутається в елементарних поняттях теорії права і, враховуючи те, що критик тоді був директором Інституту радянського будівництва і права при Комуністичній академії та головним редактором провідних юридичних журналів, про підручники і запропоновані Є. Коровіним системи міжнародного права враз забули. Та й сам він, визнавши критику на свою адресу слушною, більше на них не наполягав.

Другу спробу розробити науково-практичний підхід до вивчення і дослідження природи й сутності міжнародного права було зроблено професором В. Грабарем. Стимулом до цього для нього послужив вихід праці Є. Коровіна, в якій був відсутній суто правовий аналіз міжнародно-правових проблем. Як він підкреслив у передмові до своєї книги, «робота Є. Коровіна “Міжнародне право перехідного часу”... ще більше підкреслює необхідність у керівництві, що відобразило б усю систему міжнародного права, як вона практично склалася в наш час і застосовується у відносинах західних держав як між собою, так і з СРСР» [52, с. 3]. За основу він взяв широко відому працю австрійського вченого професора Ф. Ліста (а він, до речі, до публікації останньої спеціалізувався в галузі кримінального права), який, сповідуючи позитивізм у праві, чи не найбільш послідовно на той час керувався загальними засадами права в міжнародному праві, а також досягненнями галузевих теорій (особливо науки кримінального права).

Це було чи не найперше видання в Радянському Союзі, в якому міжнародне право досліджувалось саме як право, а не як інструмент політики чи ідеології. Автори дуже багато корисного запозичили із загальної теорії права, конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального та інших галузей національного права. І зробили це не як компіляцію відповідних прикладів, а як вияв внутрішньо невід'ємних певних правових властивостей означених правових явищ. Утім у цій книзі розглядались практично всі питання на кшталт: чи є міжнародне право правом? Головним недоліком дослідження була відсутність у ньому будь-якої системи. Автори могли розглядати міжнародно-правову дієздатність і тут же переходили до питань державної території; згодом переключались на міжнародні правові відносини; потім розкривали тему судноплавства; далі звертались до законодавства й судочинства і знову повертались до міжнародно-правових відносин (але вже в умовах війни) і т. д.

Та навіть таке сумбурне бачення міжнародного права не виключало можливості — у разі вироблення стрункої системи — перейти до дослідження міжнародного права саме як права, а не як політичних забаганок держав. Однак цього не сталося. Боротьба в СРСР із космополітизмом «викинула за борт» Ф. Ліста разом із його підручниками. В. Грабаря (як і Є. Коровіна) вкрай критично розглядали під час дискусії в Московському державному університеті ім. М. Ломоносова на тему «Про буржуазний вплив у радянській міжнародно-правовій літературі» (яка відбувалася там із 3 грудня 1929 р. по 10 січня 1930 р.) і їх було названо «явно не марксистами», провідниками буржуазної ідеології, «махровими представниками буржуазно-правової думки» і навіть «буржуазними теоретиками» [53, с. 171–173; 54]. Отже, про підтримку нового для радянської юридичної науки підходу до дослідження міжнародного права, запропонованого Ф. Лістом — В. Грабарем, вже не могло бути й мови.

Нарешті, третю спробу здійснив уже згадуваний професор Є. Пашуканіс. Він так захопився цією сферою юридичної науки (навіть мріяв створити радян-

ську асоціацію міжнародного права), що вважав її чи не єдиною, де можна втілити й розвинути його ідеї, висловлені у книзі «Загальна теорія права і марксизм: спроба критики основних юридичних понять» (див.: [58])¹. Там він критикував не тільки системи Ф. Ліста — В. Грабаря, Є. Коровіна, а й навіть свої попередні праці (зокрема, цей теоретик стверджував: «той факт, — ніби вибачався він, — що радянська держава користується інститутами міжнародного права у своїх взаємовідносинах із капіталістичним оточенням, додає міжнародному праву цієї епохи особливої нової якості. Однак ця особлива якість, це нове значення міжнародного права абсолютно не полягає в тому, що воно “стає формою тимчасового компромісу між двома антагоністичними класовими системами” (див. мою статтю “Міжнародне право” в “Енциклопедії держави та права”, де розвивається цей неправильний погляд). Якраз навпаки, основне й головне полягає в тому, що міжнародне право в епоху загальної кризи капіталізму стає однією з форм, в якій точиться боротьба двох систем» [55, с. 17–18]).

Судячи з його намірів, які неважко простежити в його публікаціях [див., наприклад: 56–57], він мріяв сформулювати на основі загальної теорії права марксистську теорію міжнародного права. Але «занурившись» у марксизм, професор Є. Пашуканіс відійшов від власної теорії права і висловив лише імператив, що право — це боротьба. Сам, вочевидь, того не бажаючи, він «вирвав» міжнародне право зі сфери права і перетворив його на засіб класової боротьби: «Міжнародне право неможливо розглядати поза політикою. В епоху імперіалізму міжнародне право є однією з форм одного із засобів, за допомогою якого імперіалістичні держави здійснюють боротьбу між собою, закріплюють розподіл здобичі, тобто територій і надприбутку» [55, с. 9]. Однак там, де проголошуються ідеологічні гасла і політичні домагання, голос права затихає. Професору Є. Пашуканісу не

¹ Досить оригінальною його ідеєю, як на той час, було бачити першооснову становлення і розвитку міжнародного права не у війні та правових засобах її ведення і приборкання (право війни тоді становило основу, більшу частину міжнародного права), а у торгівлі. До цього висновку його привело бажання знайти у праві таку першооснову, яку Маркс виділив в економіці («Маркс, як відомо, починає своє дослідження не з суджень про господарство взагалі, а з аналізу товару та цінності... Аналогічні міркування можна цілком застосувати в загальній теорії права... Наскільки відносини окремого виробника в суспільстві продовжують зберігати форму еквівалентного обміну, настільки вони продовжують зберігати і форму права. Адже “право за своєю природою є лише застосуванням однакового масштабу”») (див.: [58, с. 11, 17]).

Питання сутності обміну товаром неминуче вивели його на зовнішню торгівлю, і тут він бачить, що війна в принципі суперечить основам взаємин народів («Стан миру стає необхідністю там, де обмін набуває характеру регулярного явища. У тих випадках, коли для збереження миру було надто мало передумов, ті, хто здійснював обмін, вважали за краще не зустрічатися один з одним, а оглядати товари тоді, коли інший відсутній. Проте взагалі торгівля вимагає, щоб зустрічалися не лише товари, а й люди... Тільки звичай гостинності давав можливість зносин із чужими племенами. У феодальній Європі церква робила спроби обмежувати безперервні, часті війни, проголошуючи на певні строки так звані Божий мир. У той самий час особливими привілеями у цій частині стали користуватися ярмарки та місця торгу. Купці, які слідували на ярмарок, отримували особливі *sauf conduit*, їх майно гарантувалось від свавільних захватів; водночас виконання умов контрактів забезпечувалось особливими судами. Так створювалося особливе *ius mercatorium*...») (див.: [58, с. 98–99]).

У такий спосіб він, очевидно, хотів розкрити суть марксистського погляду на загальну теорію права й на її складові: теорію міжнародного права, теорію міжнародного приватного права та ін. Але марксизм він розумів досить своєрідно («Ми, швидше, можемо зрозуміти послідовного неокантіанця Кельзена, який стверджує нормативну, тобто чисто розумову, предметність держави, викидаючи за борт не лише речово-матеріальні елементи, а й реальну людську психіку. Проте ми відмовляємося зрозуміти марксистську, тобто матеріалістичну, теорію, яка прагне оперувати виключно суб'єктивними переживаннями») (див.: [58, с. 32]), що згодом і буде йому поставлено у вину.

вдалося створити теорію міжнародного права, а згодом він був оголошений А. Вишинським «шкідником у марксистській теорії права»¹ і майже через рік після виходу його основної праці з теорії міжнародного права був репресований і розстріляний.

Після цього будь-які спроби розвивати теорію міжнародного права на основі загальної теорії права не робилися практично до початку 50-х років минулого століття. Саме тоді спочатку здійснювалась спроба сформувавши нову радянську систему міжнародного права [див.: 60–61; 62–63; 64–65; 66; 67; 68]. Автори перших повоєнних підручників із міжнародного права [69; 70] запозичили систему, розроблену М. Лозинським, але без будь-якого посилання на нього: спочатку тому, що на репресованих не годилося посылатися (він був розстріляний у 1937 р.), а згодом тому, що юридична громадськість вже нібито сприйняла цю систему як власну. Різниця лише в тому, що М. Лозинський розглядав систему міжнародного права як права, а автори, які її в нього запозичили, — як систему зовнішньої політики та міжнародних відносин.

Саме тоді відбулася дискусія з питання, якою має бути теорія міжнародного права. До цього, буквально до останнього передвоєнного року, радянська доктрина міжнародного права, незважаючи на майже повне ототожнення його із зовнішньою політикою й міжнародними відносинами, ще не поривала його відносин із національним правом. (Так, в опублікованому у 1940 р. підручнику «Теорія держави і права» професори С. Голунський і М. Строгович писали: «Міжнародним правом зветься сукупність норм, що закріплюють взаємовідносини між державами. У системі права міжнародне право посідає особливе місце та є немовби не правом окремої держави, а “міждержавним” правом... Міжнародно-правові договори СРСР із капіталістичними державами закріплюють і взаємні права й обов’язки. Оскільки в цих договорах виражаються ті політичні принципи, що провадить СРСР та які знаходяться в основі політики СРСР, міжнародне право має бути включене в систему радянського права як його галузь, хоча у встановленні його норм бере участь не лише СРСР, а й капіталістична держава, з якою укладається угода» [71, с. 301–302]), ще хоч якоюсь мірою шукала для теорії міжнародного права місце в загальній (радянській) теорії права, то вже в перші повоєнні роки в ході згаданої дискусії ідеологія і політика все ж відтіснили суто правові аргументи. Різницю в підходах можна вбачати й у тому, що в довоєнний період міжнародне право часто ототожнювалось із джерелами радянського конституційного права (зокрема, у книзі «Історія радянської Конституції в декретах і постановах Радянського уряду. 1917–1936 (АН СРСР. М. : Рад. законодавство, 1936), а міжнародні договори одночасно

¹ Взагалі-то А. Вишинський відкидав теорію права Є. Пашуканіса не шляхом наукового аналізу її положень, а наклеюванням політично і морально принизливих ярликів (див.: [59, с. 30–37]). Здавалося, що після реабілітації Є. Пашуканіса судом, його реабілітують і в науці, адже його теорія міжнародного права подавалася досить своєрідно, крізь призму його бачення загальної теорії права. Але цього не сталося (тут не йдеться про те: справедливо чи ні). У дослідженні його міжнародно-правових ідей лише було зазначено, що він не розумів, «що власне боротьба на міжнародній арені не може не включати в себе компромісів», що він, «хто багато зробив для розвитку радянської правової думки, зраджує... діалектичний підхід» і що його точка зору нібито «окремі компроміси... не впливають на нову якість міжнародного права...», є помилковою (див.: [54, с. 172–173]). А шкода. Цікава спроба розпрацьовувати теорію міжнародного права в контексті загальної теорії права, навіть якщо вона в чомусь була помилковою, заслуговує на більшу увагу вчених — особливо сьогодні, коли дискутується питання про місце теорії міжнародного права в загальній теорії права, про їх співвідношення.

називались «декретами і постановами Радянського уряду» — див. с. 143, 172, 180, 202 та ін.); а міжнародним договорам відводилась роль головного ідеологічного і політичного тиску всередині країни [72, с. 6]).

У післявоєнний же період радянська теорія міжнародного права створювала ті самі фантоми, але вже у сфері міждержавних відносин і з трохи зменшеною ідеологічною напругою.

Фактично означена дискусія щодо сутності теорії міжнародного права звелася до того, що ця теорія почала розбудовуватися з ігноруванням достатньо переконливих положень загальної теорії права, а відірвавшись від її «берегів», учені у «вільному плаванні» почали придумувати все, що було потрібно радянським урядовим колам (як, наприклад: «Сукупність нових — соціалістичних за своїм класовим характером — норм потребує нового визначення цього соціалістичного міжнародного права, що зароджується, та вже частково створеного протягом десятиліття (1944–1954)» [62, с. 75]).

Сьогодні, коли ми пропонуємо нові системи міжнародного права (як і нові теорії міжнародного права), маємо пам'ятати приклад цієї дискусії, як і те, до чого можуть призвести міжнародно-правові «перехльости», штучний відрив теорії міжнародного права від загальної теорії права, і навпаки.

Утім, думається, нинішню дискусію не слід обмежувати лише питанням про співвідношення загальної теорії права й теорії міжнародного права. Існує не менш нез'ясованих питань і щодо наукового навантаження філософії права, філософії міжнародного права, енциклопедії права й енциклопедії міжнародного права, історії правових вчень та історії міжнародно-правових вчень (як і їх «міждисциплінарної» взаємодії та взаємодоповнення на ниві плюралістичного праворозуміння та розвитку права). Як показує аналіз вітчизняних досліджень цих наукових напрямів (йдеться насамперед про всю гамму взаємодій, підходів до дослідження права на рівнях: загальна теорія права, системні галузеві та «інститутські» теорії права, філософія права (з її розгалуженнями), енциклопедія права з її складовими, історія правових вчень (із її внутрішніми підрозділами) і т. д.), така постановка питання у нас ніколи не існувала. А тому важко сказати: чи започаткування такого роду досліджень призведе лише до еклектичного множення «наук про право», чи справді відкриє нові можливості для пізнання природи й сутності права.

Поки що можна зустріти дещо скептичне ставлення навіть щодо наукової самодостатності філософії права та енциклопедії права.

Так, аналізуючи ці питання на рівні співвідношення філософії й загальної теорії права, професор М. Козюбра зазначає: «Філософія права ж не може претендувати на статус науки не тому, що їй нічого вивчати, а тому, що наука вивчає світ, з якого попередньо виділений суб'єкт» <...>, чого не можна сказати про філософію права, метою якої «є позиція, певне світоглядне осягнення предмета; вона завжди виявляється продуктом особистої творчості. На цій підставі деякі автори роблять висновок, що філософія права — не наука, а ідеологія, що прагне опертися на “основание и обоснование”». Ці думки цитованих авторів він підсумовує таким чином: «Філософським роздумам про право немає кінця. Вони продовжуватимуться доти, доки існуватиме право. Отже, своє значення окремої форми світосприйняття, відмінної від науки. <...> Вона, на відміну від наукової аргументації, опирається не стільки на безспірні факти, скільки на переконливість думки. Це створює сприятливе поле для виникнення нових ідей

і формулювання на їх основі нових концепцій, доктрин тощо» [73, с. 110, 113, 114]. Такий висновок чомусь нагадує клуб за інтересами, в якому філософи права виробляють навикки переконувати інших у правоті власної позиції (щоправда, такі вправи розраховані на легковірних, оскільки дискутуючі суб'єкти можуть використовувати для переконань і не безспірні факти; очевидно, тут роль гіпотези в науці невисоко цінується — вона має оперувати лише аксіомами). Так можна перевести філософію права і в складові риторики, бо ж її вважають все ж таки наукою, однак лише такою, яка вчить методам переконувати.

Утім не слід плутати (і нам в обговоренні розглядуваної проблеми також) дискусію як форму наукового пошуку з дискусією задля самої дискусії, метою якої є утвердження власних чи таких, яким суб'єктивно віддається пріоритет, світоглядних установок. Переважна більшість сучасних дискусій з приводу філософії права [див.: 74; 75] (щодо предмета, методу, функцій та ін.) виникла не стільки через бажання переконати у своїй думці чи утвердити своє праворозуміння, скільки внаслідок намагань визначити «той феномен, який кваліфікується як “право” чи як “правова реальність»» [75, с. 60]. Це є особлива форма суспільного усвідомлення як природи права, пізнання його сутності та засадничих принципів функціонування, так і ставлення суспільства до нього. І якщо перевести такі критерії в завдання науки філософії права, то стане очевидним, що зводити філософію права до функції пошуку переконливих думок, створення “сприятливого поля для виникнення нових ідей і формулювання на їх основі нових концепцій, доктрин”, як і до сприяння “звільненню суспільства в цілому і правознавства зокрема від диктату застарілих догм” (“санітарна функція”. — В. Б.), стимулювання формування у майбутніх правників нового правового світогляду» [73, с. 114] («пропагандистська функція». — В. Б.), є суто утилітарним підходом до ролі цієї науки і до визначення її завдань.

Не менш песимістичну роль відводить професор М. Козюбра й енциклопедії права: «Хоча на певному етапі свого розвитку енциклопедія права почала тлумачитися як загальне вчення про право, що охоплює весь зміст правознавства, тобто як перша загальнотеоретична юридична наука, однак таке розуміння енциклопедії права так і не стало домінуючим, оскільки виходило за межі етимологічного змісту енциклопедії як конспективного викладу кола наук... (у правознавстві — його стислому огляду), необхідних для подальшої освіти. Тому енциклопедія права фактично лишилася навчальною дисципліною, вступом до правознавства» [73, с. 110].

Очевидно, тут не слід списувати з рахунку, з якого словника береться за основу етимологічне визначення. Якщо тлумачний словник, на який посилається професор М. Козюбра, говорить про енциклопедію як конспект кола наук, стислий огляд усього правознавства, необхідний для подальшої освіти, то київський проект виділяє в ній як основне не конспект, саме науковий характер (це «науковий довідник, що об'єднує найістотніші відомості з усіх галузей знань чи якої-небудь однієї галузі, розміщений в алфавітному або тематичному порядку» [76, с. 264–265]). Перше тлумачення є буквральним (*enkuklios* — все навколо + *paideia* — освіта), а друге — виділяє науковий характер. Скепсис професора М. Козюбри можна зрозуміти, оскільки сучасні вітчизняні спроби відродити енциклопедію права фактично обмежуються виданнями, що нагадують юридичні словники та довідники біографій (у т. ч. і тих людей, які до правознавства не мали стосунку). Коли ж йдеться про правознавство, то обмежуються лише дата-

ми життя авторів, їх посадами і назвами кількох їхніх публікацій. У розумінні суті енциклопедії права такі публікації, швидше, слід віднести до словників юридичних термінів і біографічних довідників.

Разом із тим зарубіжні напрацювання в цій сфері показують, що енциклопедія права може бути окремим напрямом юридичної науки (причому не тільки необхідною в навчальному процесі навчальною дисципліною), а й напрямом, важливим для тих вчених, які мають знати останні досягнення науки право на загальному і на галузевих рівнях. Прикладом такої енциклопедії є, скажімо, наукове дослідження (саме так, а не навчальна дисципліна), яке здійснили в рамках Інституту Макса Планка з порівняльного правознавства і міжнародного права понад 450 вчених із різних країн світу. Йдеться про «Енциклопедію міжнародного права», дванадцять томів якої вийшли друком у 1981–1990 рр. і п'ять томів — у 1992–2003 рр. [див.: 77], яку вважають золотим фондом сучасної науки міжнародного права. Це саме енциклопедія, а не теорія міжнародного права, не філософія міжнародного права і не історія міжнародно-правової думки. У більш як 1300 наукових дослідженнях охоплено практично всі галузі сучасного міжнародного права, показано досягнення науки у цій сфері на період переходу з ХХ у ХХІ ст. Як пояснюють автори у Передмові до цієї енциклопедії, вона «прагнула розкрити і пояснити досягнення як у традиційних, так і в нових аспектах, нормах та інститутах міжнародного права. Розкрити його основоположні принципи й норми регулювання в різних сферах міжнародного права, включно до результатів найбільш важливих рішень міжнародних судів і арбітражів. Вона також містить статті стосовно усіх головних міжнародних організацій, окремих держав і статусів територій, щодо яких виникають суттєві питання в міжнародному праві, особливо, коли вони заторкуються в міжнародних договорах і домовленостях. Нарешті, енциклопедія приділяє значну увагу дослідженням різних аспектів історії міжнародного права в загальному і стосовно особливих інститутів і суб'єктів» [77, vol. 1, p. 6]. Із цього переліку стає очевидним, що тут йдеться про предмет саме енциклопедії міжнародного права, а не філософії і не теорії міжнародного права або історії міжнародно-правових вчень. Сама ж ця енциклопедія за змістом, предметом і методами дослідження підтверджує думку, яку вітчизняні дослідники висловили у такий спосіб: «Енциклопедія права — самостійна наука в системі юридичних наук, що дає цілісне уявлення про право», це «загальнотеоретична наука, здатна забезпечувати зв'язок між усіма юридичними науками і створювати умови для сприйняття їх загальних положень» [78, с. 361].

Отже, коли сприйняти таке бачення ролі і значення енциклопедії права, то ми допускаємо існування низки загальнотеоретичних юридичних наук: загальна теорія права, теорія міжнародного права, філософія права, філософія міжнародного права, історія правової думки, історія міжнародно-правової думки і т. д. Дискусії довкола правомірності виділення їх в окремі наукові напрями можуть справді тривати до нескінченності. Тут потрібні критерії, які б дозволили підбити підсумок вже пройденому етапу дискусії і виявити конструктивні критерії для визнання загальноприйнятих засад і руху вперед по кожному із обґрунтованих напрямів.

Але давати рекомендації легше, ніж їх реалізувати. Коли йдеться про виявлення конструктивних критеріїв формування кожного напрямку юридичної науки, є важливим, зокрема, не підмінити обґрунтоване знання думкою, «захи-

щеною» вибірково підібраними положеннями і фактами; не тільки показати самостійний предмет дослідження кожної з указаних юридичних наук, а й динаміку його зміни, як і тенденцію змін міжпредметних впливів; не зациклюватися на тому, яке із визначень предметів (як і методів) цих наук себе виправдало в минулому, а й, базуючись на категоріях можливого і необхідного, передбачати, а отже, і керуватися чи на початку налаштовуватися на якісно іншу практику майбутнього. Остання функція має сприйматися не як допустиме побажання, а як наслідок невід'ємної функції правової науки з формування світогляду. Сьогодні є важливим виявлення певних специфічних цінностей, які формуються у світоглядних сферах соціального життя: релігія, мистецтво, мораль, філософські засади тощо.

Охопити ці та інші проблеми і питання реального чи надуманого функціонування конкретно взятої юридичної науки (інакше кажучи, предметної чи безпредметної (безоб'єктної) науки) можна лише за якісно іншого підходу до таких питань. У цьому, думається, може справді здатися прийнятною пропозиція (яку висловлювали, зокрема, професори О. Тихомиров, В. Зеленецький, П. Рабінович) сформуванню ще одну загальнотеоретичну юридичну науку — правове наукознавство.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Рабінович П.* Чи можлива універсальна теорія права як спільна концептуальна основа теорії національного і міжнародного права? / П. Рабінович // *Філософія права і загальна теорія права.* — 2012. — № 2. — С. 245–248.
2. *Буткевич В. Г.* Міжнародне право ХХІ століття: пошук шляхів до універсальності / В. Г. Буткевич // *Антологія української юридичної думки.* — Т. 10. *Юридична наука незалежної України.* — К.: Юрид. кн., 2005. — С. 831–856.
3. *Лукашук І. І.* О некоторых тенденциях развития универсального международного права / И. И. Лукашук // *Сов. государство и право.* — 1969. — № 2. — С. 82–87.
4. *Ульянова Н. Н.* Принцип универсальности в международном договоре на Венской конференции ООН / Н. Н. Ульянова // *Сов. ежегодник междунар. права,* 1970. — М.: Наука, 1972. — С. 128–142.
5. *Черниченко С. В.* Теория международного права. Т. 1: Современные теоретические проблемы / С. В. Черниченко. — М.: НИМП, 1999.
6. *Василенко В. А.* Основы теории международного права / В. А. Василенко. — Киев: Выща шк., 1988.
7. *Тункин Г. И.* Вопросы теории международного права / Г. И. Тункин. — М.: Юрид. лит., 1962.
8. *Тункин Г. И.* Теория международного права / Г. И. Тункин. — М.: Междунар. отношения, 1970. — 512 с.
9. *Schweisfarth Th.* Socialist Conceptions of International Law / Th. Schweisfarth // *Encyclopedia of Public International Law.* — Vol. 4. North-Holland Elsevier. Amsterdam... Tokyo, 2000. — P. 434–443.
10. *Uibopuu H.-J.* Socialist Internationalism / H.-J. Uibopuu // *Encyclopedia of Public International Law.* — Vol. 4. North-Holland Elsevier. Amsterdam... Tokyo, 2000. — P. 443–446.
11. *Steiner H. J.* International Law, Doctrine and Schools of Thoughts in the Twentieth Century (Schools of Thought, Soviet Theory) / H. J. Steiner // *Encyclopedia of*

- Public International Law. — Vol. 2. North-Holland Elsevier. Amsterdam... Tokyo, 1999. — P. 1216–1217.
12. *Лукашук И. И.* Право международной ответственности / И. И. Лукашук. — М. : Волтерс Клувер, 2004.
 13. *Малеев Ю. Н.* Силовая составляющая международного права / Ю. Н. Малеев // Рос. ежегодник междунар. права. 2005. — СПб. : Социально-коммерч. фирма «Россия-Нева», 2006.
 14. *Тункин Г. И.* Международное право: наследство XX века / Г. И. Тункин // Рос. ежегодник междунар. права. 1992. — СПб. : Социально-коммерч. фирма «Россия-Нева», 1994.
 15. *Российский* ежегодник международного права. 1993–1994. — СПб. : Социально-коммерч. фирма «Россия-Нева», 1995.
 16. *Кельман М. С.* Загальна теорія права / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. — К. : Кондор, 2002.
 17. *Загальна* теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2002.
 18. *Загальна* теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009.
 19. *Погребняк С. П.* Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / С. П. Погребняк. — Х. : Право, 2008. — 240 с.
 20. *Корецкий В. М.* Избранные труды : в 2 кн. Кн. 2 / В. М. Корецкий. — Киев : Наук. думка, 1989.
 21. *Корецкий В. М.* Избранные труды : в 2 кн. Кн. 1 / В. М. Корецкий. — Киев : Наук. думка, 1989.
 22. *Рабинович П.* Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми / П. Рабинович // Юрид. Україна. — 2003. — № 1.
 23. *Тарасов О.* Правова персонологія: досвід побудови загальної концептуальної основи національного та міжнародного права / О. Тарасов // Філософія права і загальна теорія права. — 2013. — № 2.
 24. *Микієвич М.* Концептуальні основи права ЄС у контексті формування універсальної теорії права / М. Микієвич, В. Мотиль // Філософія права і загальна теорія права. — 2013. — № 2.
 25. *Оксамитний В.* Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу / В. Оксамитний // Порівняльне правознавство. — 2013. — № 1–2.
 26. *Еллинек Г.* Общее учение о государстве. — Изд. 2-е / Г. Еллинек. — СПб. : Изд. юрид. книж. магазина Н. К. Мартынова, 1908.
 27. *Дамірлі М.* Квантори «загальності» загальної теорії права / М. Дамірлі // Філософія права і загальна теорія права. — 2013. — № 2.
 28. *Мальцев Г. В.* Понимание права. Подходы и проблемы / Г. В. Мальцев. — М. : Прометей, 1999.
 29. *Troller A.* The Law and Order. An Introduction to Thinking about the Nature of Law / A. Troller. — Layden, 1969.
 30. *Коркунов Н. М.* Лекции по международному праву, читанные в Военно-юридической академии в 1883–1884 г. / Н. М. Коркунов. — СПб. : Изд. Шидловский, 1886. — 344 с.
 31. *Коркунов Н. М.* Лекции по общей теории права. — Изд. 6-е (1 изд. 1886 г.) / Н. М. Коркунов. — СПб. : Изд. книж. магаз. Н. К. Мартынова, 1904. — 354+X с.
 32. *Коркунов Н. М.* История философии права : пособие к лекциям / Н. М. Коркунов. — СПб., 1896. — 456 с.
 33. *Котляревский С. А.* Власть и право. Проблемы правового государства / С. А. Котляревский. — М., 1915. — 420 с.

34. *Котляревский С. А.* Правовое государство и внешняя политика / С. А. Котляревский. — М., 1909. — 428 с.
35. *Незабитовский В. А.* Учение публицистов о межгосударственном владении / В. А. Незабитовский // Собр. соч. — Киев : Тип. Е. Я. Федорова, 1884. — С. 105–146.
36. *Незабитовский В. А.* О податной системе в Московском государстве, со времени установления единодержавия до введения подушного оклада Петром I / В. А. Незабитовский // Собр. соч. — Киев : Тип. Е. Я. Федорова, 1884. — С. 2–71.
37. *Незабитовский В. А.* Разбор сочинения проф. Ренненкампа: Очерки юридической энциклопедии / В. А. Незабитовский // Унив. изв. — Киев, 1868. — № 7.
38. *Эйхельман О. О.* История иностранных законодательств / О. О. Эйхельман. — Киев, 1884.
39. *Эйхельман О. О.* Конспект лекций по международному праву / О. О. Эйхельман. — Киев, 1887.
40. *Эйхельман О. О.* Проект Конституції основ державних законів УНР / О. О. Эйхельман. — К. ; Тарнів, 1920–1921.
41. *Виноградов П. Г.* Очерки по теории права / П. Г. Виноградов. — М., 1915. — 155 с.
42. *Vinogradov P. G.* Historical Types of International Law / P. G. Vinogradov // Bibliotheca Visseriana, tomus primus. Lugani Batavorum apud. E. J. Brill, 1923. — P. 1–70.
43. *Гурвич Г. Д.* Введение в общую теорию международного права / Г. Д. Гурвич. — Прага, 1923. — Вып. 1. — 119 с.
44. *Hurvich H. D.* Hugo Grotius et la theorie moderne du droit international / H. D. Hurvich // Revue de methaphysique. — 1927. — № 3.
45. *Гурвич Г. Д.* Философия и социология права / Г. Д. Гурвич // Избр. соч. — Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. — 848 с.
46. *Лозинський М.* Автономія країв в австрійській Конституції / М. Лозинський // Студії з поля суспільних наук і статистики. — 1912. — Т. 3. — С. 1–62.
47. *Лозинський М.* Народність і держава / М. Лозинський. — Відень, 1919. — 125 с.
48. *Лозинський М.* Уваги про українську державність / М. Лозинський. — Відень, 1927. — 75 с.
49. *Лозинський М.* Міжнародне право / М. Лозинський. — Полтава : Пролетар, 1931. — 519 с.
50. *Коровин Е. А.* Международное право переходного времени / Е. А. Коровин ; Ин-т сов. права. — М. ; Петроград : Госиздат [1-е изд. б. г.]. — 139 с.
51. *Коровин Е. А.* Современное международное публичное право / Е. А. Коровин. — М. ; Л. : Госиздат, 1926. — 176 с.
52. *Лист Ф.* Международное право в систематическом изложении / Ф. Лист ; перераб. и значительно доп. проф. В. Э. Грабарь. — Л. : Госиздат, 1926.
53. *О буржуазных* влияниях в советской международно-правовой литературе. Дискуссия на международном отделении МГУ. — М. : РАНИОН, 1930.
54. *Баскин Ю. Я.* История международного права / Ю. Я. Баскин, Д. И. Фельдман. — М. : Междунар. отношения, 1990.
55. *Пашуканис Е.* Очерки по международному праву / Е. Пашуканис. — М. : Сов. законодательство, 1935.
56. *Пашуканис Е. Б.* Вступление СССР в Лигу Наций / Е. Б. Пашуканис // Сов. государство. — 1936. — № 6. — С. 124–125.
57. *Пашуканис Е. Б.* К вопросу о задачах советской науки международного права / Е. Б. Пашуканис // Международное право. — 1928. — № 1.

58. *Пашуканис Е.* Общая теория права и марксизм (опыт критики основных юридических понятий) / Е. Пашуканис. – М. : Соц. Акад. Секция права и государства, 1924. – 160 с.
59. *Вышинский А.* К положению на фронте правовой теории / А. Вышинский // Соц. законность. – 1937. – № 5. – С. 30–37.
60. *Коровин Е. А.* Некоторые основные вопросы теории международного права / Е. А. Коровин // Сов. государство и право. – 1954. – № 6. – С. 34–41.
61. *Коровин Е. А.* Об общепризнанных нормах международного права / Е. А. Коровин // Сов. государство и право. – 1951. – № 9. – С. 14–19.
62. *Крылов С. Б.* К обсуждению вопросов теории международного права / С. Б. Крылов // Сов. государство и право. – 1954. – № 7. – С. 74–79.
63. *Крылов С. Б. И. В. Сталин о международной организации мира и безопасности* / С. Б. Крылов // Учен. зап. Акад. обществ. наук. Каф. междунар. права. – № 9. – М., 1950. – С. 114–121.
64. *Кожевников Ф. И.* Некоторые вопросы международного права в свете труда И. В. Сталина «Марксизм и вопросы языкознания» / Ф. И. Кожевников // Сов. государство и право. – 1951. – № 6. – С. 25–36.
65. *Кожевников Ф. И. И. В. Сталин об основных принципах современного международного права* / Ф. И. Кожевников // Учен. зап. Акад. обществ. наук. Каф. междунар. права. – № 9. – М., 1950. – С. 3–41.
66. *К итогам обсуждения некоторых вопросов современной теории международного права* // Сов. государство и право. – 1955. – № 5. – С. 45–50.
67. *К обсуждению* вопросов теории международного права // Сов. государство и право. – 1955. – № 3. – С. 103–113.
68. *Левин Д. Б.* К вопросу о понятии и системе современного международного права / Д. Б. Левин // Сов. государство и право. – 1947. – № 5. – С. 70–21.
69. *Международное право* / общ. ред. В. Н. Дурдиневского и С. Б. Крылова. – М. : Юриздат Минюста СССР, 1947. – 612 с.
70. *Международное право* / под общ. ред. Е. А. Коровина. – М. : Госюриздат, 1951. – 600 с.
71. *Голунский С. А.* Теория государства и права / С. А. Голунский, М. С. Строгович. – М. : Юриздат НКЮ СССР, 1940.
72. *Рестаураторы капиталистического рабства* // Книга и пролетарская революция. Соцэргиз. – М., 1937. – № 2.
73. *Козюбра М. І.* Співвідношення філософії і загальної теорії права: історія і сутність / М. І. Козюбра // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1.
74. *Максимов С. І.* Філософія права: сучасні інтерпретації. Вибрані праці: статті, аналітичні огляди, переклади (2003–2010) / С. І. Максимов. – Х. : Право, 2010. – С. 8–25.
75. *Рабінович П. М.* Філософія права : у 5 ч. Ч. 1–2. Філософія права як наука. Гносеологія права / П. М. Рабінович. – Львів : Галиц. друкар, 2014. – 232 с.
76. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001.
77. *Encyclopedia of Public International Law*, vol. One. North-Holland Amsterdam... Tokyo 1992. – XXIII+1117; vol. Two. 1995. – XIX+1510 p.; vol. Three. 1997, – XVII+1165 p.; vol. Four. 2000. – XIX-1650 p.; vol. Five. 2003.-VII+276 p.
78. *Касяненко Ю. Я.* Енциклопедія права. – Юридична енциклопедія. Т. 2 / Ю. Я. Касяненко, В. І. Тимошенко. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1999.

Буткевич В. Г. Загальна теорія права майбутнього: механічне розширення чи конкретизація предмета (об'єкта) дослідження

Анотація. В статті аналізується місце теорії міжнародного права в загальній теорії права. Автор показує невдалі (марні) спроби створити «незалежну» теорію міжнародного права. Щоразу, коли робилася спроба відійти від загальної теорії права, теорія міжнародного права виявлялася у складному становищі, у ситуації, коли міжнародне право ототожнювалось із зовнішньою політикою.

Автор вказує на факти змішування об'єктів досліджень, що стає результатом виникнення подібних проблем. З метою дослідження таких проблем він пропонує сформулювати новий науковий напрям — юридичне наукознавство. Він підтримує ідею формування загальної теорії права як спільної концептуальної основи теорії національного права і міжнародного права.

Ключові слова: загальна теорія права, теорія міжнародного права, національна правова система, теорія права ЄС, правова персонологія.

Буткевич В. Г. Общая теория права будущего: механическое расширение или конкретизация предмета (объекта) исследования

Аннотация. В статье анализируется место теории международного права в общей теории права. Автор показывает неудачные (тщетные) попытки создать «независимую» теорию международного права. Каждый раз, когда делается попытка отойти от общей теории права, теория международного права оказывается в сложном положении, в ситуации, когда международное право отождествляется с внешней политикой.

Автор указывает на факты смешения объектов исследования, что приводит к возникновению подобных проблем. С целью исследования таких проблем он предлагает сформировать новое научное направление — юридическое науковедение. Он поддерживает идею формирования общей теории права как общей концептуальной основы теорий национального права и международного права.

Ключевые слова: общая теория права, теория международного права, национальная правовая система, теория права ЕС, правовая персонология.

Butkevich V. The General Theory of Law in the Future: Mechanical Broadening or Specification of Subject of Study

Summary. In the article the place of the theory of international law in the general theory of law is analyzed. The author notes unsuccessful (vain) attempts to establish «independent» theory of international law. Every time, move away from the general theory of law put the theory of international in a difficult position, in a situation when international law is identified with foreign policy.

The author denotes in the facts of mixing the subjects of researches as a result of such problems. In order to examine such problems he proposes to elaborate the new scientific direction — judicial science of science. He supports the idea of the elaboration of general legal theory as common conceptual basis for the theories of national and international law.

Key words: general theory of law, theory of international law, national legal system, theory of EU law, legal personology.